

УДК 821.161.2Рил:398(477.42)

ТАРАН ОЛЕНА

кандидатка історичних наук, наукова співробітниця відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна). ORCID ID: 0000-0002-0548-0678

TARAN OLENA

a Ph.D. in History, a research fellow of the *Ukrainian Ethnological Centre* Department of M. Rylskiy Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine). ORCID ID: 0000-0002-0548-0678

Бібліографічний опис:

Таран, О. (2020) Романівка: польові етнографічні дослідження на батьківщині Максима Рильського. *Матеріали до української етнології*, 19 (22), 121–125.

Taran, O. (2020) Romanivka: Field Ethnographic Studies at the Homeland of Maksym Rylskiy. *Materials to Ukrainian Ethnology*, 19 (22), 121–125.

РОМАНІВКА: ПОЛЬОВІ ЕТНОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ НА БАТЬКІВЩИНІ МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО

Анотація / Abstract

Статтю присвячено презентації та аналізу польових етнографічних матеріалів із царини обрядовості родинного циклу, комплексу народного харчування та усної історії, зібраних під час роботи етнологічної експедиції «Шляхами Павла Чубинського», один з маршрутів якого пролягав через батьківщину М. Рильського – с. Романівка Попільнянського району Житомирської області.

У середовищі місцевих жителів міцно зберігається пам'ять про визначного односельця – Максима Рильського. Цьому сприяє культурно-просвітницька діяльність музею родини Рильських, що діє в с. Романівка. Експедиційне дослідження вможливило простеження процесу механізації засобів пересування та обробітку ґрунту. Загроза втрати традиційного архітектурного обличчя українського села спонукала учасників дослідження ретельно фіксувати специфіку традиційного житлобудування та обрядовості, пов'язаної із цим процесом. Газифікація села у другій половині ХХ ст. призвела до зміни інтер'єру хати – селяни почали демонтовувати варисту піч, що вплинуло на збереження обрядів та звичаїв, пов'язаних з піччю як сакральним центром життєвого простору. Зафіксовано побутування до другої половини ХХ ст. «вулиці» як осередків громадського дозвілля сільської молоді. Серед календарних обрядів найбільш збереженими є зимові (Андрія, різдвяно-новорічні), з весняно-літнього циклу – веснянки, Івана Купала, Маковія, Спаса. Вищеокреслене нами коло питань потребує подальшого ґрунтовного етнографічного дослідження села, оскільки світові інтеграційні процеси призводять до поступового зникнення окремих обрядових традицій чи специфіки господарювання – основних культурних маркерів української народної культури. Значний блок масиву зібраної інформації ввійшов до багатотомного корпусу експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів «Етнографічний образ сучасної України».

Ключові слова: етнографічна експедиція, народний побут, обряд, традиція, усна історія, Максим Рильський.

The article is dedicated to the presentation and analysis of field ethnographic materials in the area of the rites of the family cycle, the complex of folk food and oral history, collected during the ethnological expedition *By the Ways of Pavlo Chubynskiy*. One of its routes has passed through the homeland of M. Rylskiy – the village of Romanivka of Popilnia district in Zhytomyr oblast.

The memory on a prominent fellow villager – Maksym Rylskiy – is preserved strongly among the local population. This fact is facilitated with the cultural and educational activities of the Rylskiy

Family Museum, situated in the village of Romanivka. The expedition study has made it possible to follow the process of mechanization of means of transportation and soil cultivation. The threat of loss of the traditional architectural face of the Ukrainian village has prompted the research participants to record carefully the specific character of traditional housing construction and the rites connected with this process. The village gasification in the late 20th century has caused changes in the interior of the house – the peasants start to dismantle the oven, that affects the preservation of rituals and customs related to the stove as a sacred center of living space. The existence of the *street (vulytsia)* as the centre of public leisure for rural youth is fixed until the late 20th century. Winter holidays (St. Andrew's Day, Christmas and New Year cycle) are the most preserved among the calendar rites. Vesnianky (is a type of spring dance songs), Kupala Night, Honey Feast of the Saviour, Apple Feast of the Saviour are known from the spring-summer cycle. The range of issues that we have touched upon requires further thorough ethnographic research of the village, as global integration processes cause the gradual disappearance of certain ceremonial traditions or the peculiarities of homekeeping – the main cultural markers of Ukrainian folk culture. A significant part of the collected information has been included in the multi-volume corpus of expeditionary folklore and ethnographic materials *Ethnographic Image of Modern Ukraine*.

Keywords: ethnographic expedition, folk life, rite, tradition, oral history, Maksym Rylskyi.

У 2004 році Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського (ІМФЕ) відновив систематичні фольклорно-етнографічні експедиції з метою фіксації елементів традиційно-побутової культури українців та впливу інноваційних технологій і цифрового інформаційного простору. Село Романівка Попільнянського району Житомирської області в цьому контексті займало одну з ключових позицій у маршруті польового дослідницького сезону 2008 року. Під час комплексної фольклорно-етнографічної експедиції, здійсненої в липні 2008 року, були опитані старожили старшої вікової категорії (список респондентів додається). Під час інтерв'ювання були зафіксовані блоки з усної історії (громадянська війна, колективізація, Голодомор, руйнування церкви, німецька окупація, повоєнний громадський побут, спогади про М. Рильського), житлобудування, календарного циклу, родинних стосунків, весільної обрядовості. Значний блок масиву зібраної інформації ввійшов до багатотомного корпусу експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів «Етнографічний образ сучасної України», що видає ІМФЕ [1, с. 79–80; 3, с. 119; 4, с. 59–61].

Романівчани справедливо пишуться, що їхнім земляком є така неординарна постать в історії української культури, як Максим Тадейович Рильський. Разом з ним Романівку відвідували Андрій Малишко, Іван Козловський, Остап Вишня. Згадуючи про останнього, розповідали, що «було, приїжджає у село, рюкзачок

такий [скромний має]. Іде туди, де більше дітей. Він собирає цих дітей: Тому цукерку, тому те... “Дядьку, дайте закурити!” – і таке було. – “Хлопці, розкажіть щось смішне”. І знаєте, діти аж захлинаються, розказують. Це він сидить, щось собі записує. Ну, тільки вони побачили [О. Вишню, як кричать]: “Смішний дядько прийшов!”» (Кочубей Б. У.). В інтерв'ю односельці одностайно відзначали тонке почуття гумору М. Рильського: «Ось, гляньте на картку[фотографію]: трубу тримає, робить вигляд, що грає. А всі сміються, бо знають: мундштук у музиканта лишився!» (Драгомирецька К. Д.). «Раньше коноплі сіяли і ткали верьовки, треба було, ну і над річкою сіяли, там де влага, щоб коноплі добрі росли. Раньше не забороняли, і ніхто їх не вживав і не пив. В кожного понад річкою посіяні коноплі. Як вони прийшли туди, їм захотілося пообідать. І вони зайшли і витолочили тій бабі ті коноплі, вони: “Діду, діду, їду до тебе калиту кусать”. Сіли там, постелили і витолочили ті коноплі. Як тій бабі сказали, що до неї якесь поприїжджали та в коноплях п'ють, баба летить бігом до їх, і прибігає: “Що ви мені наробили, Бог знає що”. А він підходить, цілує бабу: “Ми вам оплатим”, – і виймає хорошу суму грошей, дає їй гроші. – “Дайте нам вспомнить наше село, як ростуть коноплі і який запах у коноплі”. І баба успокоїлася, ще й сіла з ними» (Сабодаж О. О.)

Із царини матеріальної культури під час роботи експедиції була зафіксована інформація щодо землеробства та житлобудування.

До середини ХХ ст. основною зерновою культурою було жито («тоді пшеницю не сіяли, а тільки жито», «сіяли жито, жали, а потім молотили ціпами», «житньою соломою хату вкривали»), менше – ячмінь, після Другої світової війни набула поширення пшениця. З овочевих культур вирощували картоплю, буряки, моркву, капусту, огірки; з бобових – горох, квасолю; технічних – льон, коноплі. Тримали корів, свиней, птицю (курей, качок, гусей). Основною тягловою силою в приватних господарствах до 1970-х років лишалися коні; воли зникли з побуту ще в 1930-х роках, з останньої чверті ХХ ст. переважають механізовані засоби пересування та обробітку ґрунту.

Загроза втрати традиційного архітектурного обличчя українського села спонукає ретельно фіксувати специфіку традиційного житлобудування та обрядовості, пов'язаної із цим процесом. Хати ставили «з великої глини» толокою. «Як ставлять нову хату, то люди без сніданку валькують гору. І хазяйка повинна одного валька взяти на вуглі, цього валька сама повинна була ляпнуть. А на неї ллють воду, щоб вона така щаслива була. І головний вугол [валькується господинею], там, де ікони стоять, це із півдня головний вугол був. І це вже хазяйка робить цього одного валька, на неї ллють воду... сміху!!! А іще, то як вже кінчають, то на неї ляпають глиною, обмащують, сміються вже, ну, це прибутки різні [врочать]» (Сабодаш М. І.). Учасників толоки (сусідів, найближчих родичів) господиня годувала сніданком та вечерею. Будівельна толока як вид взаємодопомоги поширена по всій Україні. Процес газифікації села в другій половині ХХ ст. призвів до зміни інтер'єру хати – селяни почали демонтовувати варту піч, залишаючи лише грубку. Цей процес негативно вплинув на збереження обрядів та звичаїв, пов'язаних з піччю як сакральним центром життєвого простору українця: «Хотіли розвалити. Я не дала – хата нещаслива без пічі» (Драгомирецька К. Д.).

Храмове свято (Храм) в Романівці припадає на Другу Пречисту (21 вересня). Для урочистої церковної служби з'їжджалися священники із сусідніх сіл. Після служби на подвір'ї відбували святкову гостину. Стару церкву розібрали напередодні радянсько-німецької війни,

у 1940 році. Майже в усіх наративах, які містять сюжет руйнування церков, дзвіниць, каплиць та інших християнських культових споруд, фігурує сюжет Божого покарання учасникам. «Говорять – один осліп, в очках. Це за те, що він хреста скинув з церкви». Під час окупації богослужіння та церковні треби (вінчання, відспівування) проводили в половині хати, яку пожертвувала дячиха. Церква функціонувала до 1956 року, до смерті священника, а відновлена в роки Незалежності в приміщенні колишнього магазину (гроші на викуп приміщення «збирали громадою»). За радянської влади відвідування церкви не віталось: треби хрещення виконували потайки, не афішуючи: «Як хотіли дитину охрестити, мама завезе дитину в село, баба заведе і похрестить. Але вкрадалися все одно, бо не можна було. Отак і хрестилися, і молилися нишком» (Чуприна А. А.).

Осередками громадського дозвілля молоді були «вулиці»: хлопці з дівчатами збиралися на «кутках» (Северини, Кочубеї, Заграє, Новостроєнія, Прогін, Широка), співали пісень, жартівливо перегукувалися, хлопці не пускали парубків з інших кутків села на свою вулицю, «дівок стерегли» (Беспаль А. М.). Окрім «вулиць», хлопці «гуртувалися по бригадах» (Мартинюк А. В.) З кінця 1960-х років функцію «вулиць» перебрав на себе сільський клуб.

Серед календарних обрядів найбільш збереженими є зимові (Андрія, Різдвяно-новорічні), з весняно-літнього циклу: веснянки, Івана Купала, Маковія, Спаса.

На Андрія (13 грудня) дівчата пекли калиту з прісного тіста, додавали мак: «Це місили коржа, на кислому молоці чи на сироватці, а тоді качали такий круг і брали стакан і робили дірку і посипали тертим маком. Підвішували до сволока» (Сабодаш М. І.). Хлопці й дівчата збиралися в хаті, до сволока на довгому паску чіпляли калиту й намагалися вкусити, не торкаючись руками. «Дід» (хлопець або дівчина) стерегли калиту, не давали вкусити, намагаючись замастити розколоченою сажею свого візаві. Іноді до сажі додавали перцю, тоді невдаха мав бігти вмиватися, оскільки перець потрапляв в очі: «Колотили сажу. Один [...] стоїть із сажею. А другий “їде” на рогаці і каже: “Я кусну...”». А той, що тримає сажу, каже:

“А я мазну”» (Чуприна А. А.). «Вже ж ці старші дівчата, до них хадили хлопці, і вони їхали на рогацах і приказували: “А я вкушу калиту!”, а стояв з помелом і сажею розведеною, і він каже: “А я вмажу!”, знов – “А я вкушу!”, а той: “А я вмажу!”. Той кусає, а той сажею маже. А ми ж малі дивимося. Нас не проганяли. Цю калиту справляли у великої дівки. Вона була ж [19]14-го року [народження], а ми ж 1924-го» (Сабодаш М. І.). Після забавки молодь сідала за стіл і частувалася маленькими вареничками з маком, яких наліпили та наварили дівчата. Ворожили дівчата перед Новим роком: «Бере рубані дрова в охапок і несе в хату і кладе попарно. Як пару вона взяла, то в цей год вона вийде заміж» (Сабодаш М. І.); «пекли балябушки на Андрея» (Чуприна А. А.).

До середини ХХ ст. в Романівці побутовували веснянки. Виконувалися вони так: одна стояла по центру, решта навкруг неї крутилися та співали:

Горобеєньку, спадку, спадку
 Чи небув же ти в садку, в садку?
 Ойбув, був. Що ж тичув?
 Чи недівчина Катерина,
 Чи неїсточки приносила.
 Огірки – жовтяки,
 Романівські парубки
 Романівські парубки
 Тому жабка, тому лапка,
 А третьому повна шапка.
 (Мартинюк Є. Г.)

З календарних обрядів літнього циклу респонденти виділяють Купала (7 липня), Маковія (14 серпня) та Спаса (19 серпня).

На Купала дівчата плели вінки і пускали їх р. Унавою, співаючи:

Ой на Івана Купай личка,
 Там купаласяластівочка,
 На бережечкусушилася,
 Дівка Наталка журилася.

Парубки намагалися вкрати вінок тієї дівчини, яка подобалася (Мартинюк А. В.). Хлопці розпалювали багаття на березі (інші респонденти наголошують, що на воді), де виробляли поташ, оскільки внаслідок багаторічного виробництва на тому місці не росте трава. «Співали хлопцям: “На Івана до місяця хотіли хлопці повіситися”. А хлопці співали: “Що ж ви, дівчата, наробили, чом ви верьовки не купили”. Одне другому перегукували.

Пускали вінки, хлопці в річці ловили вінки, потом гуляли. Потом увечері в клубі естрада грала» (Сабодаж О. О.).

Ой додому, пшениченько, додому,
 Веде мене, хлопчино, додому,
 Веди мене, хлопчино, де ти мене взяв,
 Щоб на мені віночок не зів'яв.
 Не зів'яне, дівчино, не зів'яне,
 Єсть у мене сестриця причине
 Єсть у мене сестриця, як рожа,
 Вона тому віночку сторожа!

* * *

Ой, у Строкові вогонь горить
 А в Романівку полум'ячко
 Ой в Романівку полум'ячко
 А до дівчини в віконечко.
 Ой там дівчина шиття шила
 Сама з собою говорила
 Ой, шиття моє тонке, біле
 Чого ти мені таке миле.
 Ой, усім хлопцям вишивала
 Тобі одному гаптувала
 Ой, усім хлопцям продавала
 Тобі одному дарувала.

Вінки, що лишалися, виловлювали дівчата, молодиці, діти й кидали в городі на капусту на гарний урожай. На огірки не кидали. На Купала дівчата співали пісні: «Дівчата в п'ятницю», «Дівчата на сіно», «Ой, на Івана Купайличка», «Ой, в Строкові вогонь горить», «Пливалла кладочка під мостом», «Летів шуляк із вулиці».

На Маковія («Маковея») святили букетики, вбирали із садових та польових квітів хрест і ставили коло криниць [2, фото вклейка XV] (Драгомирецька К. Д.).

На Спаса «робили – хрести такі збивали отако [навхрест] і робили із колосків жита, пшениці, ячменю, вбирали того хреста, ікону ще ставили – це Спасові на бороду»; потім його розбирали і ставили також біля криниці, як і на Маковія, а іконку забирала та господиня, біля садиби якої стояла криниця. (Сабодаш М. І.).

Коло питань, що ми їх торкнулися, потребує подальшого ґрунтового етнографічного дослідження села, оскільки світові інтеграційні процеси призводять до поступового зникнення окремих обрядових традицій чи специфіки господарювання – основних культурних маркерів української народної культури.

Список інформантів

Драгомирецька Клавдія Данилівна, 1930 р. н.
 Сабодаж Олександра Олександрівна, 1927 р. н.
 Сабодаш (Дзюбенко) Марія Іванівна, 1924 р. н.
 Кочубей Борис Улянович, 1941 р. н.
 Беспаль Антоніна Миколаївна, 1919 р. н.
 Чуприна Антоніна Артемівна, 1931р. н.
 Мартинюк Андрій Васильович, 1928 р. н.
 Мартинюк Євдокія Григорівна, 1934 р. н.
 Шевчук Лідія, 1929 р. н.

Джерела та література

1. Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Київ, 2018. Т. 2 : Родина та культура сімейного співжиття. 460 с.
2. Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Київ, 2016. Т. 6 : Календарна обрядовість. 400 с.
3. Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Київ, 2017. Т. 7 : Господарські заняття, промисли та ремесла. 496 с.
4. Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Київ, 2018. Т. 8 : Культура народного харчування. 496 с.

References

1. SKRYPNYK, Hanna (ed.-in-chief). An Ethnographic Image of Modern Ukraine: A Corpus of Expeditionary Materials of Folklore and Ethnographic Studies. NAS of Ukraine; M. Rylskiy IASFE. Kyiv, 2018, vol. 2: Family and the Culture of Familial Coexistence, 460 pp.; ill.
2. SKRYPNYK, Hanna (ed.-in-chief). An Ethnographic Image of Modern Ukraine: A Corpus of Expeditionary Materials of Folklore and Ethnographic Studies. NAS of Ukraine; M. Rylskiy IASFE. Kyiv, 2016, vol. 6: Calendar Rituals, 400 pp.; 16 ill.
3. SKRYPNYK, Hanna (ed.-in-chief). An Ethnographic Image of Modern Ukraine: A Corpus of Expeditionary Materials of Folklore and Ethnographic Studies. NAS of Ukraine; M. Rylskiy IASFE. Kyiv, 2017, vol. 7: Household Occupations, Trades, and Crafts, 496 pp.; ill.
4. SKRYPNYK, Hanna (ed.-in-chief). An Ethnographic Image of Modern Ukraine: A Corpus of Expeditionary Materials of Folklore and Ethnographic Studies. NAS of Ukraine; M. Rylskiy IASFE. Kyiv, 2018, vol. 8: The Culture of Folk Alimentation, 496 pp.; ill.